

Gündüz, Tufan (2010). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
176 sayfa. ISBN: 978-605-4052-49-3.

Hilmi AYKAÇ *



Şah İsmail, İran tarihinin askerî, dinî ve kültürel anlamda etkili liderlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Onun döneminde Safevî Devleti, siyasî ve dinî olarak şekillenmiş ve güçlü bir kimlik kazanmıştır. Şüphesiz bunda Safeviyye Tarikatı'nın etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Erdebil merkezli bir sûfî tarikat olan Safeviyye Tarikatı'nın dinî lideri olarak yetişen Şah İsmail, henüz 14 yaşında siyasî mücadeleye atılmış, 1501 yılında Tebriz'i ele geçirerek Safevi Devleti'ni kurmuş ve şahlığını ilan etmiştir. Akabinde Osmanlılarla sınır bölgelerinde büyük bir nüfuz mücadelesi başlamıştır. 1514'te Yavuz Sultan Selim ile yaptığı Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı ordusuna karşı yenilmesine rağmen Şah İsmail, liderliğini ve On İki İmam düşüncesini Safevi

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü Alevi Bektaşî İlmî Kaynakları Anabilim Dalı, Nevşehir, hilmiaaykac@gmail.com, ORCID: 0009-0000-0843-6122.

coğrafyasında sağlamlaştırmış, uzun vadede bu coğrafyanın dinî ve kültürel yapısında derin izler bırakmıştır. Şah İsmail'in bu kadar etkin olmasında Erdebil Tekkesinin şeyhleri arasında yer alan Şeyh Cüneyd ve onun oğlu Şeyh Haydar'ın faaliyetleri önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın bölümleri, Safevî Devleti'nin kuruluş sürecini, Kızılbaş hareketinin tarihsel ve sosyal önemini, Şah İsmail'in şahsiyetini, dönemin siyasî gelişmelerini kapsamlı ele alacak şekilde düzenlenmiştir. İlk olarak, "Önsöz" ve "Kaynaklara Dair" (s. VII-3) kısımlarında çalışmanın amacı, yöntemi ve kullanılan kaynaklara dair genel bilgiler verilmiştir. Ardından "Kökler" (s. 13) ve "Şeyh Safiyüddin ve Safeviyye" (s. 20) başlıklarıyla Safevî tarikatının Şeyh Safiyüddin ile başlayan kökenleri ve ideolojik temelleri incelenmiştir. "Şeyh Cüneyd" (s. 34), "Şeyh Haydar" (s. 29) ve "Sultan Hoca Ali" (s. 35) başlıklarıyla Safevî hareketinin gelişimi detaylandırılmıştır. "Şeyh İsmail" (s. 38) dönemine geçişle birlikte onun liderliğinde Safevî hareketinin siyasî ve askerî dönüşümü ele alınmıştır. "Ak Koyunlu Tabtındaki Sarsıntılar" (s. 42) Safevîlerin yükselişine zemin hazırlayan olaylar arasında yer alırken "Şeyhlikten Şahlığa" (s. 45) geçişle birlikte Şah İsmail'in İran tahtına çıkışı analiz edilmiştir. "Osmanlılar ve Kızılbaşlar" (s. 51) bölümü, Osmanlı-Safevî ilişkilerinin ilk dönemini ele alırken "Şirvan'ın Zaptı" (s. 61) ve "Tebriz Yolu" (s. 65) gibi askerî seferler okuyucuya aktarılmıştır. "Şah İsmail ve Şülik" (s. 68) başlığı İmamiyye Şiası'nın resmî mezhep hâline getirilmesi sürecini ve bunun coğrafyadaki etkilerini incelemiştir. Bu başlıktan sonra sırasıyla "İlk Tayinler" (s. 73), "Ak Koyunlu Sultanlarıyla Son Savaş" (s. 73), "Fimzkuh'un Zaptı" (s. 78), "Yezd ve Tabes'in Alınması" (s. 80), "II. Bayezid'in Elçileri" (s. 82), "Şeyh Haydar'ın İntikamı" (s. 83), "Kürt Sanm" (s. 83), "Dulkadiroğulları ile Savaş" (s. 84), "Bağdat'ın Alınması" (s. 89), "Muşa'sa'alar Üzerine Harekat" (s. 91), "Yeni Tayinler" (s. 91), "Şirvan Seferi" (s. 94), "Özbeklerle Savaşlar" (s. 94), "Şahkulu Ayaklanması" (s. 101), "Babiür'e Yardım ve Horasan'da Bitmeyen Karga" (s. 103), "Tebriz'de İsyân" (s. 108), "Tabmasb'ın Doğumu ve Şah İsmail'in Çocukları" (s. 108), "Rum Sultan'ı" (s. 109), "I. Selim" (s. 112), "Rumlu Nur Ali Halif'e" (s. 114), "Yeni Zülkarneyn" (s. 116) başlıkları altında ayrıntıya girmeden konu kronolojik olarak sunulmuştur. "Savaş Hazırlıkları" (s. 118), "Kızılbaş Takibi" (s. 120), "Mektuplar" (s. 123), "Çaldıran'a Doğru" (s. 126), "Çaldıran Savaşı" (s. 131) bölümlerinde Safevîler ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'nın sebepleri ve sonuçları okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. "Taçlı Hanım Meselesi" (s. 132) başlığı altında Şah İsmail'in hanımı Taçlı Begüm'ün savaş sırasında ve sonrasında akıbeti hakkında bilgi verilmiştir. "Yavuz Sultan Selim Tebriz'de" (s. 141) ve "Yeni Dönem" (s. 143) bölümleri, Osmanlı-Safevî mücadelesinin dönüm noktalarını

ele almaktadır. “*Batı Sınırında Kayıplar*” (s. 145), “*İçe Kapanan Kızılbaşlık*” (s. 146) ve “*Barış Girişimi*” (s. 147) Şah İsmail sonrası döneminde hareketin dönüşümünü, Safevî Devleti’nin kurumsallaşmasını ve iç dengelerindeki değişimlere odaklanmasını ele alırken “*Doğu Sınırındaki Gelişmeler*” (s. 147) ve “*Kuzey Sınırları*” (s. 150) başlıkları ise Safevîlerin doğu ve kuzey sınırlarında karşılaştıkları sorunları ve uyguladıkları stratejilerini kapsamaktadır. Son bölümlerde, “*Son Kızılbaş*” (s. 152) başlığı hareketin tarih sahnesindeki son dönemlerine dair bir değerlendirme sunmaktadır. Kitap, detaylı bir “*Kaynakça*” ve “*Dişin*” (s. 157-165) ile sonlanmaktadır. Bu da araştırmacılar için önemli bir rehber niteliği taşımaktadır.

Tufan Gündüz, Safevî Devleti’nin kurucusu Şah İsmail’i yalnızca siyasi lider değil, aynı zamanda bir dinî önder ve kültürel figür olarak kapsamlı ele almayı amaçlamıştır. Okuyucunun konunun özüne odaklanmasını sağlamaya çalışmıştır. Kitabın ön sözünde yazar Kızılbaşlar ve Şah İsmail hakkında kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olmasından ve Şah İsmail’in sadece bir hükümdar olarak görülmesinden, Kızılbaş hareketinin görmezden gelinmesinden bahsetmektedir. Özellikle İran tarihçilerinin Kızılbaş Türkmenler hakkındaki olumsuz görüşleri ve bu görüşlere yönelik tenkitler, esere eleştirel boyut kazandırmıştır. Özellikle Kızılbaş Türkmenlerin Safevî Devleti’nin kuruluşunda ve şeyhlikten şahlığa geçişte üstlendikleri role değinme gereği hissetmiştir. Safevî Devleti’nin kuruluşu, Türkmen aşiretlerinin desteğiyle mümkün olmuştur. Kızılbaşlarla ilgili tespitler dikkat çekicidir. Gündüz, Abdülhüseyin Nevaî’nin Tekmiletü’l-Ahbar isimli eserinde Kızılbaşlarla ilgili rahatsız edici sözlerin kısmen de olsa İran’da kabul gördüğünden ve Safevî Devletinin kuruluşunda Türk olmayan İranlıların yani Taciklerin ön plana çıkarılmasından duyduğu rahatsızlığı aktarmıştır. Bu bağlamda eser, Safevî Devleti’nin kuruluş sürecinde Kızılbaş Türklerin oynadığı önemli rolü ve Şah İsmail’in tarihî şahsiyetini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Sırasıyla Kızılbaş hareketinin tarihsel önemi vurgulanarak bu topluluğun Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail liderliğinde gerçekleştirdiği dönüşüm süreçleri ele alınmaktadır. Eser, İran ve Türkiye’deki tarih yazımında genellikle ihmal edilen Kızılbaşların tarihî rolünü görünür kılmayı ve bu konuda kapsamlı bir akademik analiz sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca eser, Safevî tarihi ile ilgili yanlış algıları düzeltmek, Kızılbaş Türkmenlerin mücadelelerini daha doğru anlamlandırmak, Şah İsmail ve Safevî Devleti’nin tarihsel rolünü dinî ve siyasi tüm yönleriyle aktarmayı amaçlamaktadır. Şah İsmail’in On İki İmam düşüncesini Safevî coğrafyasının resmî mezhebi haline getirme çabası devrim niteliğindedir. Bu politika İran’ın bugünkü kimliğinin oluşmasında kritik bir dönemeç olarak ele alınmıştır.

Gündüz, eserin özünde Kızılbaşları tarih sahnesinin merkezine yerleştirmektedir. Kızılbaşlar, tarih boyunca Osmanlı ve Safevî düşüncesinin birleşme noktasında çoğu zaman göz ardı edilmiş bir halkı temsil etmektedir. Çaldıran Savaşı'nın öncesinde ve sonrasında Kızılbaşların yaşadığı süreç, Gündüz'ün anlatımında yalnızca askerî tarih öyküsü olmaktan çıkarak Kızılbaşların kendini yeniden ifade etme ve tanımlama çabasına dönüşmüştür. Kızılbaşlık hareketinin toplumsal direnç ve inanç dünyasında köklü bir dönüşüm olarak ele alınması eserin en dikkat çekici yanlarından biridir.

Kitap, Şah İsmail'in hayatını kronolojik bir sırayla ele almaktadır. Eserde Safevî hanedanının kökenlerinden başlayarak Şah İsmail'in liderlik serüvenine, Safevî Devleti'nin kuruluşuna ve İslam dünyasındaki etkisine odaklanılmıştır. Kitap hem tarihsel olayları hem de Şah İsmail'in manevî ve kültürel yönlerini kapsamaktadır. Ayrıca dönemin sosyal ve politik yapısı, Safevî-Osmanlı ilişkileri, Kızılbaş Türkmenlerin toplumsal rolleri Safevî ve Osmanlı kaynaklarına dayandırılarak çok yönlü bir şekilde ele alınmıştır. Safevî kronikleri, Osmanlı tarih yazımı ve Batılı kaynakların bir araya getirilmesiyle geniş bir perspektif okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan baktığımızda eser sadece tarihî bir şahsiyetin biyografisi değil, aynı zamanda dönemin sosyal, kültürel, siyasî ve dinî yapısını ele alan inceleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Nihayetinde Şah İsmail yalnızca hükümdar olarak değil, ideolojik bir lider ve kültürel figür olarak tanıtılmıştır. Ancak Şah İsmail'in yenilgileri ve eleştirilen yönleri derinlemesine incelenmeden objektif bir şekilde ele alınmamıştır. Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndaki yenilgisi, Şah İsmail'in bir hükümdar olarak başarısızlıklarına işaret ederken Şîî ideolojisinin kalıcılığı onun uzun vadeli başarısını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Çaldıran Savaşı, Şah İsmail'in askerî yenilgisiyle sonuçlanmış olsa da Safevî ideolojisinin kalıcılığı açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Gündüz'ün Şah İsmail anlatısı, geleneksel tarih yazımının soğuk ve nesnel çizgisinden uzaklaşarak tarihçilik ile edebî anlatıyı birleştirmektedir. Eser, tarih kitabı olmasının ötesinde okuyucuyu zamansal yolculuğa çıkararak ve tarih ile edebiyatın kıyısında salınan çok katmanlı bir anlatı olarak dikkat çekmektedir. Tarihî olayları kuru kronolojiye sıkıştırmak yerine karakterlerin iç dünyaları, şehirlerin dokusu ve halkın yaşamı arasında derin bir köprü kurmaktadır. Kitabın, Şeyh Safiyüdin'den başlayarak Şah İsmail'e uzanan çizgisi, okuyucuyu hanedandan ziyade fikriyatın ve inancın izlerini takip etmeye davet eder. Eserde, Şah İsmail sadece tarihî figür olarak değil aynı zamanda manevî lider, edebî yaratıcı ve halkın ruhuyla yoğun şekilde bütünleşmiş

kahraman olarak aktarılmaktadır. Gündüz, bunu yaparken Kızılbaşları yücelten bir romantizmden kaçınarak objektif tutum sergilemeye çalışır. Kızılbaş Türkmenlerin fedakarlıkları ve Şah İsmail'e olan sarsılmaz bağlılığı kadar, olumsuzluklar ve çelişkiler de kitapta dengeli şekilde ele alınmıştır. Bu durum, Şah İsmail'in liderlik vizyonunun siyasi ve dinî boyutlarda nasıl kök saldığını anlamamızı sağlar. Yazar okuyucuyu çok boyutlu bir metinle karşı karşıya olduğunu ortaya koymayı amaçlar.

Eserde çizilen Şah İsmail portresi, bir yandan onun askerî ve siyasi dehasını, diğer yandan manevî liderliğini işlemeyle dengelenmiştir. Özellikle Şah İsmail'in "*Hatâyi*" mahlasıyla yazdığı şiirler, onun edebî figür olarak konumunu da pek çok tarihten çok daha anlamlı bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Bu şiirlerin tasavvuf, mistisizm ve halkçı bir dile yaslanıyor olması Şah İsmail'in sadece siyasi bir lider olmadığını toplumsal bir hareketin ve tarihsel sürecin vücuda getirdiği ender şahsiyetlerden olduğunu kavramamamıza yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle kitap, Osmanlı ve Safevî Devleti arasındaki ideolojik ve siyasi çatışmaları detaylandırmaktadır.

Safevî Devleti'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkisi bazen kısa bazen de daha teferruatlı anlatımlarla aktarılmıştır. Ancak kitapta başlıklar arasında bağlantı sağlanamamış, her konu ayrı bir başlık altında bütünden bağımsız aktarılmaya çalışılmış, bu da kitabın bütünselliğini ve konular arasındaki insicamı bozmuştur.

Gündüz'ün üzerinde titizlikle çalıştığı bu eser, bazı eleştirilere de açıktır. Şah İsmail'in zayıf yanları ve siyasi hataları bazen yeterince detaylandırılmamıştır. Kızılbaş hareketinin toplumsal ve ekonomik boyutları, manevî yönü kadar derinlemesine incelenmemiştir. Bu da okuyucunun Şah İsmail ve yapmak istediklerini tam anlamıyla kavramayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca Kızılbaş hareketinin toplumsal ve ekonomik boyutları, manevî tarafı kadar derin bir incelemeyle ele alınmamıştır.

"*Son Kızılbaş Şah İsmail*", tarih ve edebiyatı ustaca birleştiren, okuyucuyu sadece tarih kitabının çizgilerinde değil bir halkın ruhunun derinliklerinde gezdiren eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Gündüz'ün bu eseri, sadece tarih meraklıları için değil, edebî bir anlatının tadını çıkarmak isteyenler için de vazgeçilmez kaynak olma niteliği taşımaktadır. Şah İsmail'in ruhunu, tarihini ve mirasını anlamak isteyenler için bu kitap bir başvuru eseri mahiyetindedir.